

Maczák Ibolya: Kölcsönzés és kompozíció. Szövegalkotás 17–18. századi szerzők prédikációiban

Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 23.

Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2019, 208 l.

Azok számára, akik a régi magyar irodalommal és prédikációtörténettel foglalkoznak, jól ismert Maczák Ibolya, az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagjának tudományos munkássága. Neve megkerülhetetlenné vált a 16–18. századi prédikációs irodalom vizsgálatánál, kutatási eredményeinek eddig legkiemelkedőbb összefoglalója a 2010-ben megjelent *Elorzott szavak* kötet volt. Maczák már itt olyan szerzőkkel foglalkozott, akik azóta meghatározó például szolgálnak a korabeli szövegalkotás és -átvételek vizsgálatában. A kötetben tárgyalt hitszónokok között volt Tyukodi Márton, Illyés András és Illyés István, Kelemen Didák, Bernárd Pál, Tagányi Béla, Berényi István, Csúzy Zsigmond, Alexovics Vazul és Stankovátsi Leopold. Az azóta eltelt tíz évben a 17. századi intertextualitás, kompilálás és excerpálás kutatásában a problémafelvető és áttekintő elemzések felől a mélyelemző kutatásokhoz érkezett meg a szerző. E munka legújabb eredménye a tavaly megjelent kötet, amely három, a téma szempontjából fontos szerzővel foglalkozik részletesebben: Illyés András, Kelemen Didák és Stankovátsi Leopold perikóparend szerint felépített, mégis sok esetben sajátos belső tematikát követő, egyéni szerkesztési jegyeket viselő gyűjteményeivel.

Már a könyv bevezetése fontos kiinduló kérdéseket fogalmaz meg. Mennyiben tekinthető a kompilációs technika általánosnak a régi magyar prédikációs irodalomban? Mik a korabeli kompilátorok által használt legfontosabb források? Mennyire befolyásolja a technika nagyarányú jelenléte az írói önállóság és a szerzőség irodalomtörténeti meghatáro-

zását? Létezik-e kompilációs stílus? E kérdésekre a kötet négy nagy fejezetében keresi a választ, mely fejezetek közül három egy-egy szerző köré épül, a negyedik pedig a kötetben tárgyalt szerzőket több tekintetből összeveti. A monográfia nem titkolt célja téma- és korpuszválasztásával, hogy ne csak részletekben, egy-egy prédikációban lehessen vizsgálni a szövegszerkesztés jellemzőit, hanem terjedelmesebb, a 17. és 18. század szerzőihez kapcsolható szövegegyütteseken is.

Illyés, Kelemen és Stankovátsi prédikációgyűjteményeinek együttes vizsgálata időben és tematikusan is lehetővé teszi a korszak kompilációs tendenciáinak és szerkesztői eljárásainak részletesebb megértését. A témaválasztás világossá teszi, hogy az átnézett és felhasznált prédikációs anyag leginkább a nyomtatott gyűjtemények köréből kerül ki, ezek forrásai is naggyobbrészt nyomtatott munkák. Természetesen ez egyáltalán nem kisebbíti Maczák érdemeit, sőt a korpuszok nagysága meg is kívánja többrétengű vizsgálatot. Emellett üdvözlendő, hogy a kutatás során felbukkanó kéziratok forrásokat, így például Illyés András excerptumgyűjteményét, a Kelemen Didák munkái kapcsán előkerülő minorita gyűjteményből származó miskolci kéziratot, illetve Stankovátsi Leopold prédikációinak kéziratok másolatait is beépítette a kutatási anyagba.

A téma vizsgálatát nagyban megkönnyítette, hogy fontos tanulmányok készültek már a választott prédikátorok forráshasználatáról. Hargitai Andrea, Lukácsy Sándor, Ocskay György, Szelestei N. László és Szilágyi Anna-Rózika publikációi, valamint Maczák Ibolya saját

tanulmányai előkészítették a terepet egy átfogóbb, nagyobb szöveganyagra kiterjedő, részleteiben Maczák kompilációkutatásra kidolgozott szempontjait követő elemzésére. A könyv érdekeit mutatja, hogy a már sokak által vizsgált anyagban is új kutatási irányokat tudott kijelölni a forrásanyag eddiginél részletesebb feltárásával, de az egyes szerzők munkamódszerének és stílusjellemzőinek bemutatásával is. Külön érdekessége az anyagnak, amikor egy-egy szerző saját korpuszán belüli szövegsokszorozása is a kutatás látóterébe kerül.

Maczák Ibolya a korábban már kipróbált és jól használható táblázatos formát alkalmazta a szövegösszevetésekhez. A szemelvényeket és kötetstruktúrákat tartalmazó táblázatok egy-egy beszédpélda felől az általános elemzésig viszszik az olvasót. A kevert szövegátvétel mellett a fordítások strukturáltságát ugyanúgy nyomomon követhetjük, mint a szerkezetet egyszerűsítő szövegproduktions technikákat a forrás és a kompilált szöveg együttes vizsgálatában.

Mivel a bemutatott szerzők jórészt prédikációkat használtak fel saját beszédek megalkotásához, a párhuzamokban felmerülő magyar források, így Pázmány Péter, Káldi György vagy Lépes Bálint neve nem okoz meglepetést. Annál érdekesebb új kutatási irányt mutatnak meg a források között a külföldi szerzők szentéletrajzai, elmélkedésgyűjteményei és prédikációs kötetei. Nem idegenek a kutatók számára az olasz hitszónokok és szentéletrajz-írók, mint Antonio da Fiorenza, Giovanni Maffei, Giuseppe Mansi, Pietro Rota vagy Pico Ranuccio. Többek között a szerző korábbi publikációiból is jól ismert lehet az angol teológus, Thomas Stapleton vagy a belga jezsuita, William Stanyhurst neve. E források használata egyrészt megmutatja a kötetben tárgyalt szerzők műveltségét, nyelvi tudását, a rendi irányok megmutatkozását, valamint a korabeli prédikációk forrásválasztása tekintetében a magyar és latin mellett az olasz nyelv kiemelt fontosságát.

Különösen érdekes a kötet negyedik része, melyben a szerző öt alfejezetben kitérő és összefoglaló témákat tárgyal. Először, egy forrás többféle felhasználási lehetőségeit. Másodszor, a *Kalauz* XI. könyvének az Oltáriszentségről való prédikációkban megjelenő kompilált, szerkesztett, átformált szövegét. Harmadszor, Pázmány Péter második nagypénteki prédikációjának átvett és átdolgozott változatait a három hitszónok munkáiban. Negyedszer, a Craesus néma fiáról szóló formulát bőjtő, nagypénteki prédikációkban és halotti beszédekben, és ehhez kapcsolódóan az újrashasznosított szövegrészek problematikáját, illetve a különböző forráshasználatot. Ötödször, Kelemen Didák prédikációinak elemzési lehetőségeit Pázmány Péter és Bernárd Pál munkái fényében.

A Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti Tanulmányok sorozatának nagy előnye, hogy a szerzők, szerkesztők aktívan részt vesznek nemcsak a szöveg olvasószerveztetésében, de a könyvek megformálásában is. Így a tanulmánykötetek és monográfiák, levelezés- és forráskiadások a konferenciákhoz kapcsolódóan és a kutatási munkálatokkal párhuzamosan folyamatosan jelennek meg. A sorozat darabjai nemcsak nyomtatott kiadásban érhetők el, de letölthetők a kutatócsoport honlapjáról is. A jól kereshető, könnyen kezelhető forma megkönnyíti a kutatók munkáját. Kis hátránya a tördelés technikai jellemzői miatt az, hogy a kiküszöbölendő hibák nem mindig kerülnek javításra a publikálás idejéig. Emellett a gazdag bibliográfiával rendelkező, textológiai vizsgálatokhoz használt példaszövegek, táblázatok és ábrák sokaságát felvonultató kötet minden tekintetben jól forgatható és áttekinthető anyagot tár az értő olvasó elé.

A kompilációs életművek bemutatása mellett kiemelkedően fontos a több száz prédikáció átnézése és forrásaik azonosítása. Maczák meggyőzően mutatja be, hogy Illyés András prédikációinak majdnem egészében élt a szövegátvé-

tel technikájával. A több mint háromezredven fennmaradt beszéd nagy része a kompilációs anyag körébe tartozik, és ahogy Maczák megjegyzi, magyarországi katolikus korpuszon ilyen mértékű forráshasználatot még nem sikerült eddig igazolni. Kelemen Didák munkáinak háromnegyedében mutatható ki ez, míg Stankovátsi életművének közel tizenöt százaléka tartalmaz ilyen szövegeket. Illyés esetében idegen nyelvű forrásai jelentős részét is sikerült azonosítani, Kelemen és Stankovátsi prédikációival kapcsolatban pedig több forrást pontosított. A kötetek szerkezetének feltárása csak a különlegesen kiterjedt vizsgálat segítségével

történhetett meg, és ezzel együtt sajátos kompilációs jellemzők is tisztábban rajzolódtak ki a korpuszokban. Az átvételek és átdolgozások összehasonlítása, a tágabb kontextusban vizsgált összefüggések, valamint a kompiláció során keletkezett hibák elemzése tisztán kijelölik az újabb követendő kutatási irányokat, melyek közül nagyon fontosnak tartom a sok esetben elhanyagolt forrásanyag, a kéziratok jelentőségének hangsúlyozását.

Maczák Ibolya legújabb monográfiája nem okoz csalódást az olvasónak. Nem könnyű olvasmány ez az elegáns kötet, de megéri a befektetett munkát.

Lovas Borbála

Medgyesy S. Norbert: Iskoladrámák. Színjátékok, énekek és ünnepek a XVII–XVIII. századi magyarországi iskolakultúrából

Budapest: Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, 2019, 503 l.

Az iskolai színjátékok, a dramatikus és a historikus népelemek a 17–18. századi hazai kultúrában a ténybeli tudás és az értékek továbbadásának alappilléreit jelentették, egyben nevelési eszközként szolgáltak. Az *Iskoladrámák* című kötet részletesen mutatja be a 17–18. századi iskolakultúrát, ezen belül az említett műfajokat. Különlegessége még, hogy egy csokorba gyűjti össze, művelődés-, színház- és zenetörténeti szempontból elemzi és ezáltal a középpontba állítja azokat az értékeket, amelyeket a késő reneszánsz és barokk szövegek közvetítenek a korabeli és a mai fiatalok számára egyaránt. Az olvasó tartalmilag és külső formájában is igényes könyvet tarthat a kezében. A kötet egyik szándéka az, hogy felkeltse az érdeklődését azoknak az alsó-, közép- és felsőfokú oktatásban dolgozóknak, akik a cseh pedagógus, Comenius nyomán előtérbe helyezik a cselekedve tanulást, a *Schola ludus* bevált példáját.

A 17–18. századi iskolakultúrából válogatott szövegek és énekek alapkonceptiója: érékeltetni a korabeli oktatás két idősíkját, a *khairoszt* (isteni idő) és a *kronoszt* (emberi idő). A szerző hangsúlyozza azt is, hogy ezt a két idősíkot az *Athleta Christi* – *Athleta Patriae*, azaz a barokk kori történeti drámákban kedvelt hit- és országvédő hős alakja köti össze.

A második fejezet bemutatja a magyarországi iskolai színjátszás pedagógiatörténeti hátterét, illetve az oktatásban betöltött szerepét és jelentőségét. Számos kritikai és népszerűsítő szövegközlés, monográfia és tanulmánykötet gazdagította tudásunkat az iskolai színjátszással kapcsolatban az elmúlt fél évszázadban. Alapozva ezekre a kutatási eredményekre a szerző hangsúlyozza, hogy a színjátszás világa 1570–1792 között (a kisebb kastélyszínházakon kívül) a középiskola volt. Részletesen bemutatja a késő reneszánsz és barokk kor hazai

előadásainak ismert szerzőit és azokat a műveket, amelyekből ihletet merítettek. Tisztázza, miként dolgozták fel ezekben a darabokban a női szerepeket, s milyen ünnepek, megemlékezések alkalmával vitték színpadra a műveket. Felhívja a figyelmet egy, az eddigi kutatásokban fellelhető hiátusra: fennmaradt kották hiányában a drámaprogramokról kapunk képet az allegorikus szereplők énekelt szólamáról. Ehhez szorosan kapcsolódva Medgyesy S. Norbert kitér olyan témakörökre, amelyek színpadra állításával a szerző és a színjátszók mulattatni, szórakoztatni kívánták a közönséget. Erre példaként említi a farsang idején kedvelt vénlánycsúfolókat (*Borka asszony és György deák*), a garabonciás diák alakját (*Garabontzás László*), valamint a lakodalmakon és szintén a farsangi időszakban nélkülözhetetlen darabokat a bor és mámor istenéről, Bacchusról (*Bakhus*).

A kötet egyik legfontosabb újdonsága az eddig alig kutatott és elemzett latin és német nyelvű, 17–18. századi hazai iskoladráma-színlapok feltárása és ismertetése. A periocha sokszínű forrásterület, amely a dráma cselekménye mellett a korabeli szcenikai szaknyelvet, a szereplők nevét, származási helyét és társadalmi bázisát is elárulja. A szerző 67 periocha átvizsgálása nyomán részletezi a fő- és középneemesi mecenatúra világát, és ad új összefüggéseket a korabeli történelemoktatásként funkcionáló színjátékokról.

A mecénások közül kiemelkedő Esterházy család több szálán is kötődik a kultúra felvirágoztatásához. Esterházy Pál (1635–1713) nádor (1681–1713) és német-római birodalmi herceg fiatal korában a nagyszombati jezsuita gimnázium iskolai darabjában is szerepelt. 1675-ben alapítványt tett a nagyszombati és soproni gimnázium kiemelkedő tehetségű diákjainak jutalmazására és támogatására. A szerző hangsúlyozza, hogy az Esterházyak történetét feldolgozó darabok minden esetben a család kereszténységet és a hazát védő (*Auxiliator*,

Defensor, Promontor) hivatását állították követendő példaként a közönség elé. A fejezetben röviden bemutatja a Koháryak, az Erdődyek, valamint a Grassalkovichok kultúrapártoló és színpadi oktatást segítő tevékenységét is. Az utóbbi családból Grassalkovich (I.) Antal (1694–1771) a gödöllői kastélyban színpadot és nézőteret is építtetett Mária Terézia tiszteletére.

A fejezet második részében a *kronosz* területéről Medgyesy S. Norbert olyan színdarabokról emlékezik meg, amelyeken keresztül a korabeli közönség a Szent Korona, illetve a középkori uralkodók tiszteletével ismerkedett meg. Ennek egyik ékes példája az a koronázási elógiumgyűjtemény 1712-ből, amelynek középpontjában a Szent Koronának a történelemben játszott szerepe és az azzal frissen megkoronázott Habsburg III. Károly áll. E dramatikus költemény a Pozsonyban 1688-ban, I. József koronázási évfordulóján előadott és a kötetben részletesen elemzett *Filius viva imago Paternæ Pietatis et Gloriæ* című Szent István-dramával együtt a korszakban elterjedt Habsburg-allegóriák hazai változata. Sajátossága a *Regnum Marianum*-tudatra és a hazai alapító és védelmező szent királyokra építő jezsuita történelemszemlélet és országgép.

Az olvasó megismerkedhet azokkal a színdarabokkal is, amelyek az Árpád-házi királyok tetteit állították a középpontba. Közülük kiemelkedik az államalapító és a kereszténység ellenségét legyőző Szent István, valamint a lovagkirály, Szent László alakja. A törökellenes harcok hősei, így a Hunyadi Jánosért életét feláldozó Kamonyai Simon vagy Zrínyi Miklós példája szintén a darabok kedvelt témája volt. A patrióta és morális színház iskolapéldáiként említett drámák közös vonása az, hogy hangsúlyozzák az emberi tisztességet, a hazát, adott esetben a végvárat védelmező hősiességet, s végül az igazság győzelmét. A lovagkirályról és a szigetvári hősről egy-egy teljes drámaszöveget talál a könyvben az olvasó.

A kötet egy külön fejezetet szentel az anyanyelvű misztériumjátékoknak a *kairosz* jegyében. Elsőként bemutatja a hazai művelődés szempontjából kiemelt jelentőségű ferences zárándokhely, Csiksomlyó kulturális szerepét könyvtárával, könyvkötő műhelyével, gimnáziumával és nyomdájával, ahol 1676-ban a Károni János egyházzenész, organista polihisztor által szerkesztett *Cantionale Catholicum* énekeskönyv napvilágot látott. Medgyesy S. Norbert kihangsúlyozza, hogy ez a lelki és szellemi műhely jelentette a háttérét a középkori jellegzetességet hordozó, a népi műveltségéből is merítő barokk misztériumjátékok rendszeres bemutatásához, egészen az 1780-as évekig. A misztériumjátékok szerepe a kor vallási és kulturális életében felbecsülhetetlen volt. A kegyhelyre ellátogatott írástudatlan, hívő tömeg ezeken a drámákon, azaz betlehemeseken, passió-, úrnap- és Nagyboldogasszonyjátékokon keresztül mélyíthette el bibliai és hitbeli tudását, és az elért katarzis révén lelkileg is megújulhatott. Végül a szerző azokat a misztériumjátékokat emelte ki, amelyek pedagógiai tanulságokkal szolgálhattak a színjátszók és a közönség számára, gyakori témájuk lévén a tévelygő és rossz útra tért ifjú megtérése.

Az ötödik fejezetben Medgyesy a középiskolai színpadon bemutatott történeti drámák kisiskolai párhuzamát, az epikus-historikus népeket vizsgálja, amelyek az államalapítás koráról és Magyarország patrónusairól szólnak. Ezek jelentősége abban rejlett, hogy az alsó fokú oktatásban epikus tartalmú, a Tinódi-stílusú históriás énekekkel rokonítható népeket segítségével tanították a történelmet. E műfaj tételeit Medgyesy az 1630 és 1800 közötti időszakból 8 nyomtatott és 28 kéziratos énekeskönyv szövegéből merítette. A szerző olyan verses életrajzokat idéz, amik a 18. századi iskolamesterek énekeskönyveiből származnak, és a korabeli közköltészet egyik műfajának tekinthetők. Forrásaik 17–18. századi

nyomtatott egyházi énekeskönyvek szövegei, valamint azok toposzait és frazeológiáját alkalmazva és variálva a ludi magisterek saját invenciói. Témájukat tekintve Magyarországi patrónusai (Márton katona-püspök, I. István és I. László királyok, Imre herceg, György, Kozma és Damján, Ilona császárné) életrajzát dolgozzák fel.

A kötet a mai oktatás és alkalmazhatóság kedvéért több, eredetileg sok versszakos népeket úgy énekelte, hogy a strófák sorrendjét a „főhősként” szereplő szent életrajzához kronológiai rendje adja. Ugyanezzel a módszerrel készítette el Medgyesy az „énekelte Bibliát”: Jézus Krisztus és Szűz Mária életrajzát, éppen a misztériumjátékokra visszavezethető dramatikus népeket alkalmazásával. Az *Iskoladramák* könyv ezáltal új műfajt teremtett. A szerző – szintén a mai alkalmazhatóság kedvéért – a forrásként használt énekeskönyvekben feltüntetett nótajelzéseknek a népi gyűjtésből való, hiteles dallamot nyújtó kottáját is közli.

A hatodik fejezetben bemutatott Boldog Örszéb Szintársulat (BÖSZK) munkássága igazolja a könyv gyakorlati célú felvetését, miszerint ezek a 18. századi iskoladramák, köztük misztériumjátékok jelen korunkban is színpadra állíthatók, aktuális üzenettel rendelkeznek, és katarzist adhatnak a nézőknek. A szintársulatot a kötet szerzője alapította 2002-ben. Tagjai a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának hallgatói és doktoranduszai közül kerülnek ki. A társulat működése során kiemelkedő drámaíróink (Benyák Bernát, Simai Kristóf, Kertsó Cirják, Illei János) és ismeretlen csiksomlyói tanárszerzők műveit állítják színpadra, amelyek a könyvet kiadó Magyar Művészeti Akadémia honlapján (<http://t.ly/dxYDM>) láthatók.

Medgyesy S. Norbert monográfiája a dráma és a népeket műfaját elemzi, s mai helyesírású kiadással hozza közel a 21. századi olvasóhoz. A kötet több funkciónak is meg-

felel: egyrészt eddig alig vizsgált forráscsoportot, a 17–18. századi hazai drámaprogramokat feltáró színház- és művelődéstörténeti elemzés; másrészt tankönyvként és napjaink közoktatását és művelődését gazdagító iskoladráma-szövegkorpuszként, valamint énekeskönyvként is alkalmazható. Az elmúlt 20 évben gyakran emlegetett „élménypedagógia”

konkrét tartalmat adó kézikönyve lehet belőle. A kérdés iránt érdeklődőknek bőséges jegyzetapparátus, forrás- és irodalomjegyzék áll a rendelkezésére. A sokrétű és adatokban gazdag könyvben személynév-, helynév- és drámacímmutató segíti az eligazodást, a külföldi érdeklődők az angol és a német nyelvű rezüméből tájékozódhatnak.

Horváth Mónika

A kis világbeli nagy világ. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról

Szerkesztette Csörsz Rumen István és Mészáros Gábor

Reciti konferenciakötetek 10.

Budapest: Reciti, 2020, 656 l.

Joggal mondhatjuk, hogy Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) a 18–19. századi magyar irodalom egyik legsokoldalúbb alkotója. Írói pályáját műfaji sokszínűség jellemezte, érdeklődése kiterjedt a jog, a politika, a nyelvészet, a filozófia és a természettudományok területére is. 2020. január 28-án emlékeztünk meg halálának 200. évfordulójáról, s ebből az alkalomból a Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 kutatócsoport többnapos konferenciát szervezett Szántódra, Horváth egykori lakhelyére, illetve Csurgóra, ahol meghatározó szerepet játszott a kollégium, „az első somogyi iskola” megszületésében, s ahol egykori könyvtárának értékes darabjait őrzik. Sajnálatos módon a 2020. április végére tervezett tanácskozás a koronavírus-járvány miatt elmaradt, megszületett viszont ez a tanulmánykötet, amely (s ezt megelőlegezhetjük) nagyon fontos lépést jelent az életmű feldolgozása és értékelése szempontjából.

Az elmúlt évtizedben olyan szövegkiadások, invenciózus tanulmányok láttak napvilágot a szerzőről, amelyek lehetővé teszik az életmű rétegzett megismerését. E tudomány-

történeti előzmények közé tartozik Pálóczi Horváth Ádám 1796-ig publikált költői műveinek kritikai kiadása, amelyet Tóth Barna rendezett sajtó alá (*Régi magyar költők tára*: 18. század 16 [Budapest–Debrecen: Universitas Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015]). Ennek folytatása és bővítése a prózai írásokkal és levelekkel kiegészülő Pálóczi Horváth Ádám honlap (<http://deba.unideb.hu/deba/paloczi/>), illetve a Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Kiss Margit, Lengyel Réka és Tüskés Gábor szerkesztette *Fénykeresők* című forrásgyűjtemény (Budapest: MTA BTK Irodalomtudományi Intézete–Magyar Nemzeti Múzeum, 2017), amely a felvilágosodás kori tudós és titkos társaságok dokumentumaiban, jelképrendszerében segíti a tájékozódást. Az értelmezéstörténet szempontjából az előzmények közé sorolhatjuk a Csörsz Rumen István és Hegedüs Béla szerkesztésében éppen tíz évvel korábban megjelent *Magyar Arión* című tanulmánygyűjteményt is (Budapest: Reciti, 2011), amely az író születésének 250. évfordulóján rendezett konferencia előadásait tartalmazza. Az akkori előadók jelentős része publikált a mos-

tani kötetben is, amelyből arra következtethetünk, hogy hosszabb távon sikerült megnyerni őket a Pálóczi Horváth-kutatásnak, a kötet inspiráló jellegét pedig az is jelzi, hogy szinte folyamatosan hivatkoznak rá a friss tanulmánygyűjteményben.

A születésnap konferencia szervezői 2010-ben evidenciaként kezelték, hogy a gyakran polihisztorként emlegetett Pálóczi Horváth Ádám munkássága annyira szerteágazó, hogy értelmezése csak az irodalomtörténet, az eszmetörténet, a filozófiatörténet, tudománytörténet, a történeti folklorisztika és az összehasonlító zenetudomány segítségével lehetséges. Ez az interdiszciplináris megközelítés a mostani kötetet is jellemzi, amelyben például Pálóczi Horváthnak a földméréssel és csillagászattal kapcsolatos munkássága is helyet kapott.

A kötet címe – mint az előszóból megtudhatjuk – idézet egy közköltészeti alkotásból, amely *A Kis világbeli Nagy világ* címet kapta Horváthtól az *Ötödfélszáz Énekekben* (1813), s amely – a szerkesztők meglátása szerint – Horváth egész pályafutásának egyik kulcspozíciójaként értelmezhető, aki rejtőzködő, vidéki „remeteségeiben”, a családi (sőt teljesen magán-) környezetben folyamatosan követte és tükrözte a nagyvilág impulzusait. A kötet szerzői ennek megfelelően rendszerint tágabb jelenségek (magyar közélet, világpolitika, sajtó- és tudománytörténet, eszmetörténet, vers-tan, történeti poétika stb.) tükrében vizsgálják az életművet, olykor azokkal ellenpontozva vagy ráirányítva az olvasó figyelmét Horváth munkásságának azon elemeire, amelyek beilleszthetők e folyamatokba.

A kötet 19 tanulmányát a kidolgozottság nagyon magas foka jellemzi: nem ritka az 50 oldalas terjedelem, s gyakran függelék is kapcsolódik hozzájuk. A szövegek hivatkoznak egymásra is, s ez egyrészt a szerkesztők gondos munkájára utal, másrészt dialógus lehetőségét jelzi.

A könyv négy fejezete közül az első a *Közélet és nyilvánosság* címet viseli. Első tanulmánya akár Pálóczi Horváth Ádám egyik verses levelének „kommentárjaként” is olvasható. Szilágyi Márton részletes elemzéséből kirajzolódik, hogy a szerző miért is fordult episztolával 1789-ben a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztőjéhez. Ebben az esetben ugyanis az előzmények, a *Magyar Kurir* és a *Mindenes Gyűjtemény* közötti vita mozgatórugóinak rekonstrukciója jelenti a kulcsot a vers értelmezéséhez, ugyanakkor a tágabb kontextus, a „nagy világ” szempontjából a dolgozat a magyar sajtótörténeti kutatásokat is gazdagítja.

Ezt követi Biró Annamária írása, aki Horváth két anonim röpiratát vizsgálja részletesen. A szövegek női történeti kutatások felől is értelmezhetők, még akkor is, ha Biró lényegében cáfolja azt a szakirodalmi állítást, mely szerint a szerző a 18. század végén a nemi egyenjogúsítás ideáját képviselné. Megállapítása szerint Pálóczi Horváth egy mérsékelt liberális álláspont mellett inkább a sztereotípiák erősítésében vett részt, s egy olyan diskurzusba illeszti mondanivalóját, amely a korszak röpiratirodalmának tipikus témáit tartalmazza.

Nagy Ágoston Horváth Ádámnak a Zala megyei koronaőrzhöz írt versét elemzi részletesen, lényeges pontokon egészítve ki ezzel a kritikai kiadás jegyzetapparátusát. Matányi Marcell *Az utolsó inszurgens erőpróba (1809) Pálóczi Horváth Ádám költeményeiben* címmel arról ír, hogy Pálóczi Horváth versei végigkísérik az ötödik koalíciós háború nyugat-magyarországi eseményeit, az 1809-es, utolsó inszurgens erőpróbát, illetve azt vizsgálja, hogy e költemények mennyiben szolgálhatnak hadtörténeti adalékul. A fejezet záró tanulmányának szerzője Csörsz Rumen István, aki az előző tanulmányhoz is kapcsolódóan az ún. Napoleon-ciklus verseit vizsgálja (*„pőröly voltam törni a hatalmakat”*). Megállapítása szerint Horváth köztudott dolgokat foglalt össze énekeiben,

s nyugodtan építhetett olvasóinak és leendő hallgatóinak ismereteire, asszociációira. A ciklus emiatt inkább tekinthető lírai és moralizáló énekfüzérnek, semmint szorosan vett történeti dokumentumnak. A tanulmány függelékeként Pálóczi Horváth Ádám kiadatlan verseit olvashatjuk a Napóleon-ciklusból (MTA KIK Kézirattár RUI 4r 41. I. 7a–13a).

A második fejezet (*Érzékenység és pszichológia*) az érzékenységnak a filozófia- és eszmetörténetből, valamint irodalomtörténet-írásból is ismert fogalmát helyezi előtérbe, s elsősorban Pálóczi Horváth pszichológiai vizsgálódásait érinti. Hegedüs Béla *Lélek és irodalom: Költészetsszemlélet Pálóczi Horváth Ádám Psychológiájában* címmel az 1792-ben megjelent lélektani munka képzelődésre és a költői tehetségre vonatkozó szöveghelyét értelmezi részletesen a műben felbukkanó poézisdefiníció szempontjából. Mészáros Gábor írása Pálóczi Horváth természet- és lélekfelfogására fókuszál, s ezt veti össze a Csokonai műveiben, valamint a Pajor Gáspár *Phaidón*-fordításában megjelenő elképzelésekkel.

Ezt követően Laczházi Gyula azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy miként kapcsolódik Horváth Ádám költészete az érzékenységhez, s milyen módon jelenik meg az intim kapcsolatok újfajta szemantikája a műveiben. Van ugyanis olyan verse, amelyben a barátságot, a barátságban megnyilvánuló kölcsönös gyengéd érzelmeket méltatja. A szerelmes barátság kérdése legutóbb Nyáry Krisztián Kölcsény és Szemere barátságáról írt cikke miatt tarthatott igényt a nagyobb közönség figyelmére. Laczházi Gyula megállapítja, hogy a 19. században nem a barátság szemiotikája vette át a szerelem kódját, hanem ennek éppen a fordítottja történt: a romantikus szerelem koncepciója vette át a barátságot. A záró tanulmányban Voigt Vilmos Pálóczi Horváth álomfelfogása kapcsán azt vizsgálja, hogy az miként kötődik a különböző álomelméletekhez.

Az ének és poézis című fejezet első írásában Rédey-Keresztény János egy verstani vitát állít középpontba, melyet Horváth Ádám folytatott Péczeli Józseffel, s tágabb összefüggésben, a „nagy világ” perspektívájából mérlegre teszi a korszak, s ezen belül Pálóczi Horváth poétikai gondolkodását. Lengyel Réka tanulmánya Horváth egyik kései, dramatizált költeményét, a *Hyperboréi zsenjét* elemzi. Kitér a kéziratváltozatokra, az antik és újabb kori példaképekre, Horváth műveltségének elsődleges forrásaira, valamint a másodlagos forrásokra, az irodalomtörténeti munkákra, lexikonokra is.

Küllös Imola az *Ötödfélszáz Énekek* erotikus és trágár versei kapcsán arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként illeszkednek ezek a „fajtalan”, olykor durván közönséges énekek a nagy tudású, valóban sokoldalú Pálóczi Horváth költészetéről kialakult képbe. A fejezet zárásaként Tari Lujza Bartalus István 1869-es *Magyar Orpheusát*, azon belül Pálóczi Horváth-kiadását veszi górcső alá, amelynek nagyon fontos érdeme, hogy először hívta föl a figyelmet a népdalok, népies dalok iránt fogékony Horváth Ádámmra.

A negyedik, *Tudás és világ* címet viselő fejezet első írása régi adósságot törleszt: arról ad áttekintést, hogy milyen földmérő, illetve térképészeti munkákat végzett Pálóczi Horváth Ádám lényegében kenyérkereső tevékenységként. A tanulmány mellékletében Devescovi Balázs Pálóczi Horváth térképeinek katalógusát is közli. Zsoldos Endre ezt követően egy másik tudományterületre, a csillagászatra irányítja a figyelmet, s a „nagy világ” perspektíváját is képviselve arra a következtetésre jut, hogy Horváth a csillagászati ismeretterjesztés élvonalát képviselte a 18. század végi Magyarországon. Tüskés Gábor egy, Sárközy István hagyatékában fennmaradt szabadkőműves imakönyvet vizsgál részletesen. A *Betbuch* szerzője, Ignaz Cornova a prágai páholyok ismert személyisége volt, de nincs nyoma annak, hogy Hor-

váth Ádámon és feltehetően Sárközy Istvánon kívül más is forgatta volna a nagybajomi példányt. A mű jelentősége ugyanakkor túlmutat a szabadkőműves vonatkozásokon: ott a helye Horváth regénye, a *Fel-fedezett titok* kontextusában a már eddig számba vett művek mellett.

Megszakítva a lineáris olvasatot, most a fejezet és a kötet utolsó írására térek ki, még hozzá azért, mert kapcsolódik Horváth olvasmányaihoz. Violáné Bakonyi Ibolya ugyanis a csurgói református gimnázium könyvtárának állományában vizsgálja az író egykori könyvtárának maradványait, s függelékként – ismét régi adósságot törlesztve – a teljes könyvjegyzéket közli.

Visszatérve az eredeti sorrendhez: Tóth Tünde dolgozata Pálóczi Horváth őstörténeti munkájának nyelvészeti részeivel foglalkozik, s arra a következtetésre jut, hogy a magyar nép és nyelv származása kapcsán a ma nyelvészei, történészei és régészei egyre inkább közelítenek ahhoz az állásponthoz, amelyet Pálóczi Horváth Ádám (korának eszközeivel) már megjelenített: választó kötőszó he-

lyett kapcsolatos kötőszó kell e két szó közé: szkiták és finnugorok.

Végül, de nem utolsósorban Csonki Árpád tanulmánya következik, amely Pálóczi Horváth Ádám kései regényét, a *Barragoné és Zaládot* (1819) értelmezi, kitérve Császár Elemér egykori véleményére, aki az író történelemszemléletét Horvát István előfutáraként mutatta be. Csonki azonban Pálóczi Horváth példája kapcsán éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a Horvát István által közvetített történelemkép a korszakban széles körben elterjedtnek számított, valamint antik és kortárs történeti munkákra egyaránt támaszkodhatott. A kötet most általam választott zárata ekképp tükrözi viszsza „a kis világbeli nagy világot”.

Egészében véve elmondható, hogy a tanulmánygyűjtemény új utakat, izgalmas irodalomtörténeti távlatokat nyit, s fontos támpontot jelent Pálóczi Horváth Ádám életművének értelmezéséhez, valamint a további filológiai és biográfiai kutatásokhoz.

Tóth Orsolya

Takáts Gyula és Tüskés Tibor levelezése 1959–2008

Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta Fehér Zoltán József
Pécs: Pro Pannonia, 2021, 544 l.

A magyar kultúra Budapest-központúságát – bár történelmi okai ismertek – régóta és sokan úgy emlegetik, mint a hazai szellemi és közélet egyik legnagyobb tehertételét. Nem a jelen recenzió feladata, hogy feltárja és értékelje ennek a rendkívül sok összetevőjű jelenségnek az irodalomtörténeti következményekkel is járó aspektusait. Takáts Gyula és Tüskés Tibor összegyűjtött levelezéséről szólva azonban elengedhetetlennek látszik, hogy kiemeljük azt az elhivatott, ugyanakkor a minőségelvet

is folyamatosan szem előtt tartó, mondhatni programszerű „dunántúli” lokálpatriotizmust, amelyre az 1911-ben született költő és a nála tizenkilenc évvel fiatalabb irodalomtörténész, író, szerkesztő egymásnak címzett küldeményei (és kettejük számos ponton összekapcsolódó munkássága) alapján következtethetünk.

Ha elejétől a végéig, kvázi levélregényként olvassuk a kötetet, az egyik legerősebb érzet az a „magánvilág-szerűség”, amelyet a jellem-

zöen Pécs és Kaposvár, illetve különböző balatoni helyszínek (leginkább Becehegy, Takáts nyári otthona) között útnak indított küldemények keltenek a befogadóban. Bár a könyv leggyakoribb „szereplői” közül sokan (például Fodor András, Bertók László, Weöres Sándor, Csorba Győző és mások) az egyetemes magyar irodalom elismert alkotói, itt mégis elsősorban „dunántúliságuk”, helyi kötődésük válik hangsúlyossá. Ez felhívhatja az olvasó és a kutatók figyelmét arra, hogy a gyakran szellemi perifériaként elgondolt „vidék” bizonyos esetekben komoly identitásképző erővel rendelkezik. (Sőt olykor poétikai jellegű – bár nehezen igazolható – megállapításokat is ösztönöz. Jó példa erre Takáts saját lírájáról adott jellemzése egy 1962-es leveléből: „Igenis teremtettem egy egyéni lírát! Ez dunántúli... Az is vitathatatlan, hogy sok követője van előttem és utánam következők között. Majdhogynem iskola lett, de ez nem olyan s ez épp nem kispolgári s ez előtte járt a történelmi vonalaknak. Bűne csak az, hogy egyikkel sem azonosult, csak modern és korszerű...” [97.]

A hátapon olvasható ajánlászöveg kis-sé patetikus, a lényegyet tekintve azonban találó definíciója szerint a kötet egyebek mellett „a »vidék« szellemi felemelkedéséért folytatott küzdelmük [ti. Tüskés és Takáts közös küzdelmének] kortörténeti lenyomata”. Az 1959-ben kezdődő, és egészen Takáts haláláig, 2008-ig tartó, néhány évtől eltekintve kifejezetten intenzívnek nevezhető levelezés sajtó alá rendezésének egyik leglényegesebb hozadéka, hogy a kötet számos esetben pontosan rámutat a „helyi ügyek” önmagukon messze túlmutató jelentőségére. Például a *Jelenkor* indulása kapcsán a Kádár-korszak erősen kontrollált nyilvánosságának hatásaira a Dél-Dunántúl (és persze egész Magyarország) kulturális életében, vagy a rendszerváltás után vidéken is újrászerveződő irodalmi intézményrendszer azon sajátosságaira, amelyek egyre inkább a

Budapest-centrikusság erősödéséhez járulhattak-járulhatnak hozzá az elmúlt évtizedekben. Az élete nagy részét Kaposváron töltő Takáts és a Pécsre elszármazott, de ugyancsak somogyi születésű Tüskés barátságának egyik legfőbb kötőanyaga a személyes és alkotói identitásuknak egyaránt az alapelemeként felfogott „dunántúliság”, amely az ő értelmezésükben egyszerre jelent folytatandó hagyományt és korábban járatlan utak keresését. Az 1956 után megváltozott és állandó mozgásban lévő társadalmi-politikai körülmények között egy olyan lokális kultúra létrehozását, amely a lehető legnagyobb mértékben képes függetleníteni magát a centrum szabályrendszerétől. S bár a mából visszatekintve elég világosan látszik, hogy ennek megvalósítására valójában nem sok esély mutatkozott a 20. század második felének Magyarországon, Takáts és Tüskés jó néhány évtizedes irodalomszervezői és alkotói tevékenysége mégis példaként szolgálhat a – bármilyen szempont alapján szerveződő – kisközösségek szemléletformáló potenciáljára.

A Fehér Zoltán József által összeállított kötet 602 levelet tartalmaz, amelyek közlését az olvasót segítő rövidítésjegyzék, névmutató, Takáts Gyula *Jelenkorban* megjelent írásainak, valamint a róla szóló *Jelenkor*-cikkeknek a repertóriumát követi. Mivel a levelezés teljes anyaga összesen két hagyatékban (Takáts Gyula, illetve Tüskés Tibor jogutódjának tulajdonában) a jelek szerint szinte hiánytalanul megtalálható, és egyetlen rövid üzenet kivételével az összes küldemény keletkezési ideje pontosan tudható vagy kikövetkeztethető, igen részletes képet kapunk a két irodalmár fél évszázados barátságának alakulásáról, közös szakmai ügyeik fejleményeiről.

A levelek közlésekor a sajtó alá rendező mindig az eredeti írásképhez igazodott, amennyiben a keltezési adatokat ugyanazon a helyen és ugyanabban a formában közli, ahol és ahogyan az magában a dokumentumban is

olvasható – tehát a datálás és a keltezés esettől függően hol a levél elején, hol a végén található (ha nincs datálás, akkor pedig a levéladatok között), hol teljes, hol pedig rövidített formában. Érdemes lett volna helyett egységes formátumban – például a keltezési adatokat a levelek fejlécében megadva – közölni a küldeményeket, segítve ezzel a kötetben való könnyebb eligazodást.

Ugyancsak problematikusnak tartom a levelekhez fűzött jegyzetek változó részletességét, ami bizonyos esetekben akár a következtetés érzetét is keltheti az olvasóban. A kötetben előforduló nevek legtöbbjéhez tartozik ugyan azonosítás, de bőven akadnak kivételek. A levelekben megemlített művekhez vagy eseményekhez bizonyos esetekben találunk magyarázó végjegyzetet, bizonyos esetekben azonban nem (jellemző példa: egy 1991-es küldeménynél a szerkesztő megemlíti Tüskés Válasz egy „doktrínének” című, Csordás Gáborral vitázó cikkét, de nem utal rá, hogy Csordás mely megállapítása ösztönözte az idézett cikk megírását [377]). Maguk a jegyzetek számos esetben nem adnak felvilágosítást egy-egy lényegesnek tűnő utalás kontextusáról (például a Tüskés által szerkesztett *Jelenkor* ellen indított 1963-as sajtókampány esetében Takáts megemlíti egy „új nyilatkozatot”, a kötetben azonban nem találunk rá utalást, hogy miről van szó [120]). S bár tudjuk, hogy egyetlen filológus sem képes a szövegben való jelenlétét nullára redukálni, nem egyszer mégis mintha túlzott elfogultság lenne kiolvasható a jegyzetek szövegéből (ami legtöbbször a Takáts Gyula melletti kiállításokban nyilvánul meg, például: „A valóban gyenge és rosszindulatú kritika nem szerepel a Takáts Gyula bibliográfiában [...] [81]; „Takáts Gyula értetlen, méltatlan és szándékában is lejárató kritikát kapott új könyvére az Új Írás hasábjain” [173] stb.).

A kötetben közölt legkorábbi, 1959. januári keltezésű levelek utalásai alapján Fehér Zol-

tán József arra következtet, Tüskés és Takáts az előző év őszén, egy közelebről nem azonosított kaposvári rendezvényen ismerkedhetett meg. (Nincs sok jelentősége, de talán érdemes megjegyezni, hogy Tüskés egy 1976-os levelében viszont azt írja, „[e]szembe jut a két évtizeddel ezelőtti találkozás, bátorító-biztató szavaid, példád és a sok összefűző emlék” [283]. Ez alapján akár korábbra is tehetjük az első találkozás dátumát.) Szembetűnő a két irodalmár viszonyának kezdeti egyenlőtlensége, amely nyilván a köztük lévő jelentős korkülönbségből is adódik (Tüskés egyébként fél évszázaddal később, közel a nyolcvanhoz is a kedvesen népies „Gyula bátyám” megszólítással illeti az akkor már jócskán kilencven fölött járó Takátsot). A költő mintha meglátná a fiatal kritikusban a lehetőséget művészete kánonbeli helyzetének erősítésére. A *Mézöntő* című kötetről írt recenzió nyomán Takáts egy ideig kapacitálja Tüskést a harmadik *Nyugaton* nemzedék költészetének – vele együtt persze saját lírájának – összefoglaló elemzésére. (Néhány példa erre Takáts üzeneteiből: „Költészetem lényegét jól látod. Azt hiszem jó tanulmányt tudnál írni” [16]; „A »harmadik nemzedék« költészete terven gondolkodjál. Azt hiszem sok vitát elindító, nagy sikerű munka lenne!” [21]; „Amit neked említettem, egyre időszerűbb lesz. Feltétlen fogj a dolog elé, akár egy átfogó esszével, akár részletmunkával. Az ún. harmadik költői generáció kérdése olyan ismeretlen föld, hogy felfedezője [...] feltétlen beírja nevét irodalomtörténetünkbe” [23]; „Ami pedig a 3. nemzedékre vonatkozik, továbbra is állítom, hogy egy jól összefoglalt és kiélezett tanulmány irodalmi »forrás«-mű szerepét töltheti be, mert rövidesen kell, hogy ezzel a kérdéssel az irodalomtörténet foglalkozzék. Ha Te indítod, akkor arra kell majd folyton hivatkozni!” [24–25.]) A költő által vágyott összefoglaló munka végül nem készült el, azonban – amellet, hogy időközben szak-

mai kapcsolatuk személyes barátsággá mélyült – Tüskés később is sokat tett a recepció élénkítéséért (most csak az 1996-os, *A hasznos szép költője* című, Takáts Gyuláról szóló írása-it egybegyűjtő kötetére utalok). Mindeközben Takáts is többször megemlékezik az irodalmi sajtóban Tüskés új könyveiről, és számtalan esetben segítik egymást kötet- vagy folyóirat-beli megjelenésekben, rendezvényeken vagy utazásokon való részvételben.

Véleményem szerint a kötet első harmada kínálja a legtöbb izgalmat mind a Takáts Gyula és Tüskés Tibor pályája, mind a Kádár-korszak kultúrtörténete iránt érdeklődő olvasók és kutatók számára. Bár a levelek udvarias hangvétele kevésbé teszi hangsúlyossá a feladók véleményét a „létező szocializmus” közállapotairól, a sorok közül jól kiolvasható az az aggodalom, amely mindkét levélíró el-fogja a fővárosból érkező hírek, utasítások, ha-tározatok hallatán. Ennek tragikomikus, és a korszak paranoid légkörét talán legjobban jellemző példája, amikor Takáts 1960-ban meg-kéri Tüskést, hogy a *Jelenkor* számára küldött, *Bazalton élők* című novellájának egyik *kádár* foglalkozású szereplőjét következetesen *pin-térre* cserélje a nyomdai levonatban („Uramis-ten, ilyenre is kell vigyázni!” – kommentálja az esetet Takáts [42]). A *Jelenkor* indulása kö-rüli hatalmi machinációk is szemléletesen pél-dázzák a korai Kádár-korszak (kultúr)politikai viszonyait, amelyek jobb megértéséhez ugyan-csak számos adalékkal szolgál a levelezés. No-

ha a lap kezdeti időszakáról számos dokumen-tum napvilágot látott az elmúlt évtizedekben, a jelen kötet talán az eddigieknél is jobban mu-tatja Tüskés Tibor rendkívüli erőfeszítéseit a pécsi folyóirat színvonalának folyamatos eme-lésére – ami (nem függetlenül egyébként Ta-káts *Hét levél a költészetről* című sorozatának közlésétől, és Mészöly Miklós *Az ablakmosó* cí-mű drámájának publikálásától) 1964-ben azzal végződött, hogy a szerkesztőt eltávolították a laptól. A későbbi levelekben több utalás olvas-ható Tüskés és a *Jelenkor* újabb szerkesztősége-inek nem mindig feszültségmentes viszonyára, erre azonban a Takátsnak írott levelek alapján inkább csak következtethetünk. A két irodal-már „szövetsége” a *Jelenkor*-ügy után sem ér véget. Az újabb és újabb közös munkák (köny-vek, folyóirat-megjelenések stb.) eltervezése és megvalósítása, az Írószövetség által szervezett hivatalos utazások (ezek közül a finnországi és a bulgáriai út a legbővebben dokumentált a levelezésben), később pedig a *Somogy* folyó-iratban és a kaposvári Berzsenyi Társaságban végzett közös munka, nem mellékesen pedig a „dunántúliakból” álló közös baráti társaság életük végéig összeköti őket.

A kötet – amellet, hogy a Takáts- és Tüs-kés-filológiát is üdvös módon bővíti – számos támpontot kínálhat egy esetleges jövőbeni ku-tatás számára, amely a Kádár-korszak kultu-rális életének lokális (jelen esetben dél-du-nántúli) kapcsolati hálójának feltárására te-hetne kísérletet.

Reichert Gábor